

TOPLUMSAL CİNSİYET Mİ, ATAERKİ Mİ?

Melda YAMAN*

Özet: Son dönemde özellikle akademide kadınların eşitsiz konumunu inceleyen çalışmalarda 'toplumsal cinsiyet' kavramına dayalı analizler hızla artmıştır. Toplumsal cinsiyet kavramı, kadınların tarih boyunca ve günümüzde ezilmesinin çeşitli veçhelerini ortaya koymak için yeterli bir çerçeve sağlamaz. Bu yazıda, 'toplumsal cinsiyet' kavramı yerine, erkeklerin kadınların emekleri ve bedenleri üzerinde tahakküm kurduğu, tarih içinde yapılmış, eşitsiz cinsiyet ilişkileri sistemini ifade eden 'ataerki' kavramından yola çıkılması önerilmektedir.

Anahtar sözcükler: Ataerki, toplumsal cinsiyet, erkek egemenliği

Gender or Patriarchy?

Abstract: In the last period, researches that are based on the concept of 'gender' have sharply increased. However, this concept can not provide an adequate framework to reveal several aspects of women's oppression, neither nowadays nor in the history. In this paper, instead, it is suggested to use the concept of patriarchy which means historically structured unequal sexual relations system in which men dominate labour and body of women.

Key words: Patriarchy, gender, male dominance

Günümüz toplumlarında ve tarih içinde kadınların eşitsiz konumunu inceleyen son dönem çalışmalar esas olarak *toplumsal cinsiyet (gender)* kavramı üzerine kuruludur. Emek piyasasında, iş hayatında, hane içinde, eğitimde, bilimde, sanatta, edebiyatta, sinemada ve daha pek çok alanda kadının yerini araştıran bu çalışmalar, kadınlara ve erkeklere toplumca yüklenen belirli rol ve davranış biçimlerine odaklanırlar. Toplumsal cinsiyet kavramı, bu kadınlık ve erkeklik rollerinin toplumsal olarak kurulduğunu söyler. Bu nedenle kavram verili kadınlık ve erkeklik hallerinin değiştirilebilir ve geçici olduğunu gösterir. Ayrıca, kavramın feminist çalışmalarda yaygınlık kazanması, kadınların toplumsal konumunun çeşitli veçheleri üzerine, kadın emeği ve kadın bedeni üzerine yeniden düşünmeyi sağlamıştır.

Ancak, toplumsal cinsiyet kavramı, cinsler arası eşitsizliklerin yapısal ve tarihsel analizinden çok, yansız bir betimlemesini sunar. Toplumsal cinsiyet, 'kadınlık' ile 'erkeklik' rol ve davranışlarına odaklanarak, 'kadınlık' ve 'erkekliğin' toplumsal ilişkilerin vazettiği bu rol ve davranışlarla kurulduğunu anlatır. Ancak, toplumsal cinsiyet kavramı, kadınlarla erkeklere bu rol ve davranış biçimlerinin empoze eden toplumsallığın kendisini incelemeyi. Toplumsal cinsiyet, kadınlarla erkekler arasındaki eşitsiz ve hiyerarşik

ilişkinin çözümlemesini değil, bu eşitsizliğin ortaya çıkardığı sonuçları inceler. Nasıl bir ilişkiler sistemi kadınlarla erkeklere bu rol ve davranışları yüklemektedir? Bu ilişkiler sistemi tarih içinde nasıl yapılmıştır? Günümüze dek nasıl süregitmiştir? Farklı üretim biçimlerinde nasıl var olmuş; bu üretim biçimleriyle nasıl bir etkileşime girmiştir? Günümüz burjuva toplumunda kendini nasıl yeniden üretmektedir?

Ne var ki toplumsal cinsiyet kavramı bu sorulara yanıt veremez. Kavram, cinsiyet eşitsizliğinin toplumsal üretim ilişkileriyle bağını da kurmaz. Böylesi bir yöntemle tarihe uzandığımızda karşımıza çıkan cinsiyete dayalı eşitsizlik biçimlerinin nasıl birbirinden ayrıştığını, ne tür ortaklıklar taşıdığını, hatta nasıl binlerce yıldır süregittiği bile açıklayamayız. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet kavramı tarihsel bir çözümlemeye olanak vermez. Kavrama dayanan araştırmacılar, kadınların ezilmesini sermayenin dinamikleriyle ve eğilimleriyle de ilişkilendirmeden incelemektedir. Toplumsal cinsiyet kavramını temel alan çalışmalarda kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizlik, kadınların toplumdaki ikincil konumu ve kadınlara yüklenen rol ve davranışlar, toplumsal görevlerin cinsler arasında sistematik ve hiyerarşik ayrışmasının yapısal bir çözümlemesine

*Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

girişilmeden ele alınmaktadır. Böylesi bir çözümleme, toplumsal cinsiyet kavramıyla sınırlı kaldığı müddetçe, kadınların hane içindeki yükünün, emek piyasasındaki eşitsiz konumunun ve toplumun çeşitli alanlarında yaşadığı ayrımcılığın sadece bir tasvirini yapabilir. Böyle olunca, kapitalist üretim ilişkilerinin kadınların eşitsiz konumuyla ilişkisi, sermayenin bu eşitsizlikten sağladığı yararı ve bu eşitsizliği yeniden üreten dinamiklerini açıklanmadan bırakılmış olur. Bu nedenle, kavram hayli sınırlı bir açıklama gücüne sahiptir. Toplumsal cinsiyet kavramı, esas olarak kendi içeriğine, -yani kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizliğe-, doyurucu bir açıklama getiremediği için, bu kavrama dayanan araştırmalar da, araştırma nesnesine, diyelim ki 'Antik Yunan'da kadının konumu'na yahut 'günümüzde sanayide kadın işçilerin durumu'na da yetkin bir çözümleme getiremeyecektir.

Sonuç olarak, kavramın özellikle akademide yaygınlık kazanması bir yandan 'kadın meselesi' üzerine düşünmeyi yaygınlaştırmışsa da, kadının konumunu akademik bir 'tema' haline getirerek, yansızlaştırmıştır da. Sonuna eklendiği hemen her konuyla bağlantılandırılabilen toplumsal cinsiyet ('... ve Toplumsal Cinsiyet'), ne cinsler arasındaki eşitsizliğin dinamiklerini, ne kökenini, ne de öznelerini içerir. Scott'un dikkat çektiği üzere kavram kadının bizzat kendisini görünmez kılar (Öztürk, 2012; Scott, 2005).

"toplumsal cinsiyet ... alanın siyasi anlamda kabul edilebilirliği ile ilgilidir ... sosyal bilimin bilimsel terminolojisi içinde uygun görülür ve böylece terimin (sözde keskin) feminist politika ile ilişkisi kesilmiş olur. Bu kullanımda ... ne eşitsizlik veya iktidarla ilgili sahip olması gereken ifadeyi taşır, ne de mağdur -ve şimdiye kadar görünmez olan- tarafın ismini açıklar ... toplumsal cinsiyet, kadınları kapsar; ama onların isimlerini zikretmez ve böylece ciddi bir tehdit oluşturuyor gibi görünmez".

***

Şimdi, tarih içerisinde binlerce yıl öncesine uzanım birlikte; Sümerlere, Antik Yunan'a, Antik Roma'ya şöyle bir göz atalım. O dönemlerde insanların temel ihtiyaçlarını karşılama biçiminin bugünden çok farklı olduğunu hemen görürüz; bu toplumlarda üreticiler ile onların ürettiği ürünlere el koyan egemenler günümüzden hayli farklı ilişkiler içinde yer alırlar; üretim toprağa dayalıdır; teknoloji çok ilkel; günümüzün 'gelişkin' iletişim, barınma, ısınma, ulaşım gibi pek çok toplumsal biçiminden eser yoktur. Ne var ki, o toplumlarla günümüz toplumları arasındaki ilginç bir benzerlik hemen çarpar

bizi; bugün gibi o zamanlar da toplumun egemenleri erkeklerdir. Kadınlar toplumda ikincil konumdadır; pek çok üretim alanında emek sarf etseler de, belirli mesleklere kabul edilmezler; edebiyat, sanat ve bilim alanlarından dışlanmışlardır; yöneticiler erkektir; kadının yeri hane içidir ve erkek hanenin efendisidir. Kuşkusuz farklı toplumlarda kadının konumu farklılık gösterir, emek etkinleri farklılaşır, toplumsal konumunda değişimler gözlenir. Ne var ki bu toplumların tamamında erkekler egemendir ve kadınların emekleri ve bedenleri üzerinde tahakküm kurmuşlardır. Erkek egemenliği, tarih boyunca, neredeyse, hikmetinden sual olunmaz bir aşkınlık sergilemektedir. Acaba gerçekten sorgulanamaz mıdır?

İlkin şunu belirtmek gerekir ki; insanın toplumsal evrimi boyunca, erkeklerin egemenliğini dayattığı tarih nispeten kısadır. Bugün bildiğimiz anlamda erkek egemenliği on binlerce yıllık insanlık tarihinde beş altı bin yıllık geçmişe sahiptir. Üstelik, antropologların tanıklığı, kadınlarla erkeklerin eşitlikçi ilişkiler içerisinde yaşadığı pek çok topluma işaret etmektedir. Batı'nın erkek egemen sınıflı toplumlarıyla karşılaşıp dek !Kunglar, Mbutiler, Vanatinailer her bakımdan eşitlikçi toplumlardı.

O halde, bir yanda yüzlerce yıldır süregiden eşitsizlikçi bir miras duruyor; öte yanda bugüne dek süregelen eşitlikçi ilişkiler barındıran toplumsal gruplar var. Peki bu ne anlama geliyor?

Demek ki, erkek egemenliği insanın 'kaderinde' -doğasında diye okuyun- yazılı değil; ne de insanlığın yazgısı. Günümüzün tüm iyi ve kötü kurumları gibi 'kul' yapısı. O halde, erkekleri kadınların karşısında 'üstün' kılan tüm kabuller, tüm biçimler, tüm gelenekler, tüm yasalar, tüm eğilimler, tüm oluşumlar, tüm ideolojiler toplumsal karakter taşıyor olmalı. Erkek egemenliğinin nasıl ortaya çıktığı, toplumsal ilişkilerin hemen tüm dokusuna nasıl sindiği, kendini nasıl yeniden ürettiği vb. soruları kuşkusuz çok kıymetli ve yanıtlanmayı bekliyor. Ancak bu, devasa bir çalışmayı gerektiriyor ve bu mütevazı yazının sınırlarını fersah fersah aşılıyor. Meselemizin sınırlarını iyi çizelim: Kadınlarla erkekler arasında binlerce yıldır süregiden eşitsizliği hangi kavramla/kavramlarla açıklayabiliriz? Bu eşitsizlikle mücadeleyi neye karşı yöneltmeliyiz? Bir başka deyişle, şu sorulara nasıl bir kavramlaştırmayla yanıt arayabiliriz? Neden tarih boyunca kadınlar erkeklerden daha az itibarlı olmuş? Neden kadınlar erkeklerle oranla, toplumsal kaynaklara erişmekte güçlük yaşamış? Neden, erkekler daha iyi eğitim alabiliyor?

Nasıl oluyor da dünya üzerinde erkek filozof, bilimci, edebiyatçı, mühendis, hekim, sanatçı sayısı kadınlardan fazla? Neden kadınlar yoğunluklu olarak düşük ücretli, düşük statülü, kayıt dışı ve güvence-siz işlerde çalışıyor? Hane içinde yemekleri yapanlar, bulaşıkları yıkayanlar, temizlik yapanlar neden kadınlar? Neden çocuğa, yaşlıya, hastaya kadınların bakması bekleniyor? Neden hâlâ erkekler kadınlara şiddet uygulayabiliyor, tecavüz edebiliyor, onları katledebiliyor? Cinsel edimler erkekler için doğal bulunup kabul görürken, neden kadınlar için yasak, günah, uygunsuz ve 'ahlâksız' görülüyor?

***

Kadınların tarih içinde süregiden bu eşitsiz konumu, yapılaşmış bir eşitsizlik sistemini akla getiriyor. Bu, erkeklerin egemenliğini farklı üretim ilişkileri içerisinde var eden, toplumdan topluma aktaran, günümüze dek sürdüren, kendine özgü dinamikleri olan ve kendini yeniden üretebilen bir sistem olmalı!

Bu sistem ataerki sistemidir. Ataerki (*patriarchy*), erkeklerin kadınların emekleri ve bedenleri üzerinde tahakküm kurduğu, tarih içinde yapılanmış, eşitsiz cinsiyet ilişkileri sistemini ifade eder. 'Ataerki', feministlerin cinsler arasındaki hiyerarşik ve eşitsiz bir biçimde örgütlenmiş ilişkiler bütününe açıklamak için siyaset biliminden ödünç alarak yeniden tanımladığı bir kavramdır ve yaklaşık elli yıllık bir tarihe sahiptir (**Öztürk, 2012**).

Kavramı ilk kullananlar radikal feministlerdir; siyaset bilimi ile sosyoloji metinlerinde geçen ataerki kavramını, erkek egemenliğini ve erkek egemen sistemi adlandırmak üzere yeniden tanımlayıp, feminist literatüre kazandırmışlardır. Kate Millet 1969'da yayımlanan *Cinsel Politika* adlı yapıtında, kadınlarla erkekler arasındaki ilişkileri, Weber'in egemenlik ve boyun eğme (*dominance ve subordination*) ilişkisiyle açıklamayı denemiş ve erkeklerin 'doğuştan gelen' hakla kadınları egemenlik altına aldığı bir toplumda yaşadığımızı dikkat çekmiştir. Millet, yapıtında yukarıdaki paragraflarda sıraladığımızı benzer sorulara yanıt aramıştır. Millet'e göre (2000: 24-25) bilinen bütün toplumlarda kadınlarla erkekler arasındaki ilişki erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğine dayanmaktadır. Bu ataerki güç öylesine evrensel ve bütünlüklüdür ki, 'doğalmış' gibi belirmektedir ve feministler dikkat çekene dek görünmez kalmıştır. Bu sistem, diğer toplumsal ayrımcılık biçimlerinden daha dirençli, sınıf katmanlaşmasından daha sert, daha bir biçimli ve kesinlikle daha dayanıklıdır. Öbür tarihsel uygarlıklar gibi, bugünkü toplumumuz da ataerki'dir (**Millett, 2000**).

Daha sonra Marx'tan ve Marksizmden beslenen feministler 'ataerki' kavramının içeriğini genişleterek, kapitalist üretim biçimiyle bağına kurmuştur (**Öztürk, 2012**). Kendilerini 'sosyalist feminist' olarak adlandıran bu kadınlar, feminizmle Marksizm arasındaki ilişkinin çelişkili yanına dikkat çekerek, kadınların ezilmesini, sınıf sömürsüyle erkek egemenliğini sentezleyerek açıklamaya çalışmıştır. Heidi Hartmann'ın "Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği" başlıklı makalesi, kadınların ezilmesi ile Marksizm ilişkisi üzerine yürütülen tartışmalarına öncülük etmiştir. Hartmann (1992: 142), kadınların günümüz toplumdaki konumunun ataerki ile kapitalizmin ilişkisi çerçevesinde belirlendiğini belirtmiş; ataerkiyi, erkeklerin kadınlara egemen olmasını sağlayan, erkekler arasında dayanışma ilişkisi kuran ya da yaratan, hiyerarşik toplumsal ilişkiler dizisi olarak tanımlamıştır (**Hartmann, 1992**). Ataerkinin dayandığı maddi temel, erkeklerin kadınların emek gücü üzerindeki denetimidir. Erkekler kadınların üretken kaynaklara ulaşmasını engelleyerek – mesela işgücüne katılmalarını engelleyerek – ve cinselliklerini kısıtlayarak kadınlar üzerinde tahakküm kurarlar. Tekeşli heteroseksüel evlilik, erkeklerin her iki alanı da denetlemesine izin verir. Ataerkinin kendini yeniden ürettiği çeşitli yapıları inceleyen Sylvia Walby (1990: 20) ise ataerkiyi erkeklerin kadınlar üzerinde egemen olduğu, kadınları baskıladığı ve sömürdüğü bir toplumsal yapılar ve pratikler sistemi olarak tanımlamıştır (**Walby, 1990**).

Ataerki kavramına yaklaşımı bakımından sosyalist feministleri radikal feministlerden ayıran iki kritik nokta bulunmaktadır.¹ Birincisi sosyalist feministlerin ataerkiyi kavrayışında temellenir. Radikal feministler ataerkiyi evrensel, kimi zaman ideoloji kimi zaman biyolojiyle açıklanan bir yapı olarak tarif ederken, sosyalist feministler ataerkiyi tarihselliği içinde, toplumsal üretim ilişkileriyle bağlantılı yapısal bir sistem olarak yeniden tanımlamıştır. İkincisi kadınların ezilmesinin nedenine dairdir ve dolayısıyla feminist mücadeleyi ve feminist politikaları belirler. Radikal feministler günümüzde cinsiyet eşitsizliğini sadece erkek egemenliği sistemi olarak ataerkiyle açıklayıp, feminist mücadeleyi ataerkiye karşı bir mücadele olarak yürütürler. Sosyalist feministler ise günümüz toplumunu karakterize eden iki sistemi, kapitalist üretim ilişkileri ile ataerki toplumsal ilişkileri birlikte ele alırlar. Bu ayrım, sosyalist feministlerin günümüz toplumunu *ataerki kapitalizm* ya da *kapitalist ataerki* biçiminde kavramlaştırması ile ifade bulur. Radikal feministler cinselliğe, kadın kültürüne, erkek egemenliğine, ataerki kültür ve ideolojinin yeniden üretildiği

alan olarak aile ve diğer kurumlara vurgu yaparken; sosyalist feministler sınıfa, ücretli işe, ücretsiz kadın emeğine ve ataerkil kapitalizmin yeniden üretildiği kurum olarak aile ile diğer kurumlara odaklanırlar.

***

Günümüz burjuva toplumunda kadın emeğinin ve kadının konumu sermayenin ihtiyaçları uyarınca ve kadınların emeği ve bedeni üzerindeki ataerkil tahakküm zemininde belirleniyor. Sermaye, ataerkil eşitsizliğin yarattığı 'elverişli' koşullarda kadınların emeğini ve bedenini türlü biçimlerde sömürüyor. 'Kadınların yerinin' hane içi olduğu hâlâ büyük kabul görüyor; hane içi işlerden ve çocuk, yaşlı ve hastaların bakımından sorumlu tutulanlar hala kadınlar. Dünyanın genelinde düşük ücretli ve güvencesiz işlerde daha çok kadınlar çalışıyor. Kadının bedeni, dolaysız ve dolaylı olarak sermayenin değer yaratma süreçlerine konu ediliyor. Kadınlar ücretli iş ücretsiz bakım işi yükünü, yani dünyanın yükünü sırtında taşıyalar da toplumda hala ikinci sınıflar. Üstelik her gün onlarca kadın babaları, kocaları, sevgilileri tarafından katlediliyor.

Ancak biliyoruz ki, erkek egemenliği sistemi olarak ataerkil sistemin kökeni kapitalizm öncesine uzanır. Erkeklerin toplum ve kadınlar üzerindeki hegemonyasını Avrupa ve Asya'nın feodal toplumlarında; Antik Roma ve Antik Yunan'da; Sümerler ve Babiller gibi ilk devletlerde açık bir biçimde görürüz. Elbette ki her tikel üretim tarzı içerisinde erkek egemenliğinin aldığı biçim de farklılaşır, özgül üretim tarzının yarattığı zemin üzerinde ataerki de yeni belirlenimler kazanır. Yani, ataerkil ilişkiler sürekli biçim değiştirir; bu erkeklerin kadınların emeği ve bedenini tahakküm etme biçiminin farklı üretim tarzlarında farklılaşması demektir. Öte yandan, bizatihi ataerkil eşitsizlikler, her farklı toplumsal formasyonda, toplumsal işbölümünün örgütlenmesinde, erkek tahakkümü altındaki kadın emeğinin ve kadın bedeninin çeşitli emek süreçlerinde 'kullanılmasına' ve sömürülmesine türlü olanaklar sağlar. Bunun ortaya çıkardığı sonuç, her özgül üretim tarzının ataerki zemininde örgütlenmiş olmasıdır. Yani, insanlık tarihi boyunca –eşitlikçi avcı toplayıcılar dışındaki- tüm üretim tarzlarının ataerkil olduğu söylenebilir.

Son olarak belirtmek gerekir ki, binlerce yıl öncesinde yapılmış; üretim ilişkilerine zemin oluşturan, toplumun başlıca niteliklerinden biri olarak tarif edebileceğimiz ataerkil yapı toplumsal cinsiyeti yaratır. Bir başka deyişle, toplumsal cinsiyet, ataerkil toplumun ürünüdür. Erkek egemen toplumsal ilişkiler, kadınlara ve erkeklere ne yapmasını, nasıl davranmasını, ne tür duygulanımlara sahip

olabileceğini bildirir. O halde, toplumsal cinsiyet, esas olarak, ataerkil eşitsizlik sistemine dayanan erkek egemen toplumsal norm ve yasaların, kadınlar ve erkeklerin düşünüş ve davranışlarına yansımından ibarettir. Bu eşitsizlik sisteminin değil, onun sonuçlarının ifadesidir. 'Toplumsal cinsiyet'i vazedenden ataerkil yapıdır.

Bütün bu değerlendirmelerin vardığı sonuç, eşitlikçi bir dünyanın yolunun, kapitalizmle birlikte ataerkiyle mücadeleden geçtiğidir. Toplumsal cinsiyet rollerinde değişimler ataerkiyi etkiler elbette; ataerki çözüldükçe yeni ve eşitlikçi kadınlık ve erkeklik rol ve davranışlarının yolu açılır.

Dipnotlar

1. Ayrıntılı bir çözümleme için bkz. Yaman Öztürk (2012).

Kaynaklar

Hartmann, H. (1992) "Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği", *Kadının Görünmeyen Emeği: Maddecî Bir Feminizm Üzerinde*, Gülnur Acar-Savran ve Nesrin Tura (der.), Kardelen Yayınları: 128-169.

Millett, K. (2000) *Sexual Politics, First Illinois Paperback.*

Scott, J.W. (2005) "Toplumsal Cinsiyet: Tarihsel Analizin Kullanışlı Bir Kategorisi", *Feminist Çerçeve, Feminist Kadın Çevresi*: 19-49.

Walby, S. (1990) *Theorizing Patriarchy, Basil Blackwell.*

Yaman Öztürk, M.Y. (2012), "Ataerki: Bir Kavramın Yeniden İnşası 'Eski' Ataerki'den Ataerkil Kapitalizme", *Eğitim Bilim Toplum*, 10 (38): 72-115.